

RECENSE A REFERÁTY

Filosofické statí sborníku společenskovoědných kateder ČVUT. (*Sborník kateder společenských věd na ČVUT, Praha, SPN, 1957.*)

K významnému výročí, které loni slavilo naše technické školství, vydaly společensko-ědné katedry na Českém vysokém učení technickém obsáhlý sborník, obsahující práce z politické ekonomie, filosofie, vědeckého komunismu a historie. Povšimneme si oddílu druhého, který je věnován problematice filosofické.

První a nejvýznamnější prací filosofické části sborníku je stať Jiřího Hermacha *K problému hranice*. Zaujme každého, kdo pracuje v oblasti dialektiky nebo kdo se zabývá obecně filosofickými kategoriemi. Hermach totiž uvažuje o otázce, co je objektivním základem onoho jevu, který nazýváme *hranicí*, ať již tím míníme prostorovou mez jednotlivin nebo rozmezi mezi dvěma stupni ve vývoji jednoho a téhož jevu. Domníváme se, že jde o problém nekonvenční a závažný pro oblast tzv. ontologie i oblast dialektiky.

Autor počíná kritikou naivního chápání *vztahů a působení*: „Takovému působení je připsována vlastnost, že má v tělesech jen příčinný zdroj... vztahy jsou považovány jen za vnější, odhmotněné projevy věcí... věci a vztahy a konec konců hmota jsou od sebe metafysicky odtrhovány“ (str. 162). Proti tomu autor správně říká, že „souvislosti mezi jednotlivými jsou v podstatě bezprostředním hmotným působením ať jakkoliv kvalitativně přetvořeným.“

Podrobněji se pak Hermach zabývá otázkou meze fyzikálních (hmotných a kapalných) těles. Na otázku, „kde absolutně končí konkrétní hmota individuálního kovového tělesa“, tj. „kde absolutně již není svou látkou přítomno“, odpovídá: „daleko za hranicemi své tělesnosti!“ (str. 165). Aby mohl objasnit, v čem spočívá ono prostorové omezení tělesa, staví si Hermach otázku, jak se liší pohyb hmoty uvnitř prostorových mezí jednotliviny a pohyb hmoty difundované vně těchto mezí. Konstatuje, že v oblasti prostorové hranice tělesa se zákonitosti pohybu tělesa prudce přetvořují, pohyb se prudce mění, neboť „hranice je oblastí příkrého kvalitativního rozdílu“ (str. 170). Tyto názory vedou autora k domyšlení až poněkud nadsazenému: „V takto přetvořených i nepřetvořených vlastnostech existuje každé mechanické těleso v celém nekonečném prostoru“ (str. 167); podobná myšlenka je i o osm řádků níže). Filosofický dosah nelze pak upřít obecnému závěru: „Je jediný nekonečný oceán hmoty, jehož přetržitost se projevuje různými přetvořeními určitosti hmoty od místa k místu, při čemž tato přetržitost se tvoří a existuje jen na základě souvislosti“ (str. 167: termín „určitost“ by snad bylo dobré nahradit jiným).

Obdobně zkoumá Hermach hranici mezi vývojovými stupni po sobě následujícími a charakterizuje ji rovněž podobným způsobem.

Celá stať Hermachova se vyznačuje jasným a nespekulativním myšlením a vyjadřováním. Formulací ne zcela přesných (např. „... každá kvantita je omezena kvalitou a každá kvalita je omezena kvantitou“ — str. 179) je málo, jazyk je funkční (až snad na závěr, kde jsou přesně termíny „ohraničení“ a „přetvoření“ nahrazeny méně určitým termínem „negace“). Metoda Hermachova tedy zasluhuje plného ocenění; je to metoda opravdu materialistická. K úspěšnému zvládnutí problému, jak je to pochopitelné, dopomohla Hermachovi nemalou měrou jeho přírodovědná erudice. Snad může být spor, zda bylo po filosofické stránce z problematiky vytěženo vše, co materiál nabízel. Domníváme se však, že autoru nelze po této stránce činit výtky: další úvahy by pravděpodobně přesáhly úkoly, které si ve své práci vytyčil. Je jisté, že při četbě Hermachova pojednání vyvstává filosoficky interesovanému čtenáři na mysl řada otázek: Co je to *věc*, co je *těleso*, co je *jednotlivina*? Jak charakterisovat *celek* částí, jak skupinu jednotlivin? Jak vůbec definovat *rozpor*? Pokládáme to za klad Hermachovy práce, ne za její nedostatek.

Stať Hermachova tedy nepostrádá podnětností. Její základní zásluha pak spočívá v tom, že problém hranice klade jako filosofický problém, že pojem hranice via facti řadí mezi základní kategorie filosofické.

Druhou stať námí recenzovaného oddílu sborníku je studie Jaroslava Procházk *Nutnost jako podstata svobody*. Stať má charakter soustavného a zhuštěně psaného pojednání a všimá si z různých stran kategorií nutnosti a svobody, zejména pak jejich vzájemného vztahu.

Povšimneme si hned z počátku toho, co pokládáme za hlavní vady Procházkovy studie. Jsou to nedostatky formulační a obecně malá myšlenková ukázněnost autora. Někdy snad jde o vady spíše stylistické (str. 181: „Tyto změny bují gnoseologicky na procesu poznání“), ve většině případů jsou však formulační nedostatky zjevně výrazem neukázněného myšlení (str. 184: „Kč svobodě nestačí jen teoretické poznání, ale užití tohoto poznání k přetváření světa. Lidská praxe nikdy nemá a nebude mít dost theoretických poznatků a proto význam užití teorie v praxi nelze přeceňovat“). V argumentaci bývají skoky, z myšlenek se někdy vyvozují závěry, které z nich vlastně neplynou. Některé myšlenky mají thesovity ráz, nejsou dokázány a lze je konec konců dokazovat stěží. Uvedeme myšlenku z první strany: „Idealisté stavěli svobodu na falešný základ nutnosti, indeterministicky vznikající v lidské hlavě, či ještě spíše na základ nutnosti nadpřirozené.“ Na poslední straně pak je těžko dokazatelná věta: „Svoboda se projevuje nahodilostmi.“

Značný je Procházkův sklon k verbalismu. O změně nutnosti nepoznané, slepé, v nutnost poznanou se např. říká: „... Tato změna, tato dialektická negace nutnosti nižší ve vyšší...“ (str. 186). Jindy se termínu „negace“ užívá docela mimo zvláštní smysl: „Jako existují různé formy pohybu, existují i různé formy nutnosti, kvalitativně určité (od sebe odlišné). V tomto smyslu jsou jednotlivé formy nutnosti její dialektickou negací, jako jsou jednotlivé formy pohybu dialektickou negací pohybu“ (str. 194). Mnohomluvnost vede autora k tvrzením, která si asi rádně nerozmyslel: Podstata „je zobecněním ale i zhodnocením, skutečným přetvořením neomezeného množství jevů“ (str. 191). Hraniči pak téměř s frazérstvím, když se (na str. 184) z myšlenky, že svoboda vznikla ve společenském pracovním procesu, vyvozuje: „Právě z tohoto hlediska lze svobodu definovat jako uvědomělou revoluční praxi“ (!) To bychom pak již mohli o leccem říkat, že je to „revoluční praxe“.

Snad jsme toho již řekli dost o metodologických nedostatecích Procházkovy práce. Bylo to nezbytné, neboť kdo píše o problémech tak obtížných a o pojmech tak obecných, jako jsou kategorie dialektiky, nesmí pracovat ledabyle. Nechtěli bychom však svou kritikou vzbudit dojem, že autor je nepřesný a neukázněný soustavně a stále. Studie obsahuje též řadu myšlenek, které je nutno komentovat kladně. Hned v druhém paragrafu např. zdůrazňuje autor správně: „Nikoli *přesto*, že existuje objektivní nutnost, můžeme být svobodní, ale můžeme být svobodní jedině *proto*, že existuje.“ Dík zákonitosti všeho dění totiž může člověk jednat (str. 186). I v závěru práce jsou myšlenky, jimž nelze upřít správnost a vtíp: „Dokázat svobodu neznamená dokázat, že volní hnutí nebylo zapříčiněno, ale naopak dokázat, že volní hnutí samo zapříčiněné bylo determinováno znalostí příčinných vztahů.“ Porůznu i jinde můžeme najít myšlenky, které jsou dobře řečeny, i když třeba někdy nejsou nové. To však nemůže změnit naše vcelku negativní hodnocení studie Procházkovy. Má totiž kom nepřesného myšlení ještě řadu vad dalších. Patří k nim i nedostatečná znalost dějin filosofie. Na idealistické filosofy útočí autor způsobem málo informovaným, pokládá je např. vesměs za indeterministy (str. 206). Na str. 187 dokonce říká: „Dokazovat objektivní existenci nutnosti bylo třeba... Idealismus ji odmítá tím, že nutně ztalcem vyvozuje z nějaké nadpřirozené ideje, světového ducha, jako např. u Hegela...“ Slova uvádějící Hegela do vztahu s indeterministy jistě svědčí o slabé znalosti Hegelovy filosofie. Také o formální logice se dovidáme nové věci: „Ve formální logice i u tzv. zdravého rozumu, stejně jako v metafysice, je nutnost postavena proti svobodě a jedno vylučuje druhé“ (str. 199).

Závěrem bychom se chtěli zmínit o některých otázkách, při jejichž řešení se s autorem rozccházíme, a kde bychom s ním tedy chtěli polemizovat. Patří k nim např. problém *možnosti*. Procházka nazývá možnost *mnohoznačnou* (str. 208), a tuto mnohoznačnost zjevně pokládá za objektivní vlastnost dění. Tento názor je v naší současné filosofii rozšířen proto, že řádnou analýsou kategorie možnosti dosud nikdo neprovedl. Podle našeho mínění „možnost“ není pojem v užším slova smyslu ontologický (nevztahuje se přímo k objektivní realitě), je to pojem praktický (vztahující se k našemu jednání) nebo gnoseologický (označující náš odhad perspektivy děje). Hovoříme-li tedy o mnohosti možnosti, označujeme tím buď mnohosti možnosti našeho jednání, možnost jednat tak i jinak (použití praktické), nebo tím vyjadřujeme, že při stanovení prognosy děje jsme nedošli k jednoznačnému závěru (použití gnoseologické), nemůžeme však tím — pokud jsme deterministé — myslit, že nějaký děj sám je objektivně „mnohoznačně“ determinován. Různé možnosti existují jen z hlediska subjektu (jednatěho nebo poznávajícího), neexistují objektivně. „Možnost“ tedy není kategorie ontologická, i když ovšem má objektivní základ. Každá kategorie dialektiky je objektivně fundovaná, to však ještě neznamená, že každá je kategorií v onom úzkém slova smyslu ontologickou.

U Procházků, právě tak jako v jiných pracích, je pak s *možným* směřována jiná kategorie, totiž pojem nahodilosti (vliv Hegelův). Uvedme ukázkou, hovořící o náhodě a nut-

ností: „Nahodilé je projevem nutnosti (formou projevu nutnosti), doplněním nutnosti... vyplývá z vnějších vztahů, a může tedy proběhnout tak, ale i jinak. Nutné je zobecnění řady náhod... Děj musí proběhnout právě tak a ne jinak“ (str. 202). Tak tedy *projev* a *doplnění* nutnosti má být totéž, *nahodilé* se směřuje s *možným* a vlivem nesprávného chápání možnosti se charakterizuje jako méně determinované — a k dovršení všeho děj, jenž musí proběhnout „tak a ne jinak“, je *zobecněním* toho, co může proběhnout „tak, ale i jinak“.

V závěru práce se snaží autor charakterisovat pojmy *nutnost* a *svoboda*. Pojem „nutnost“ při tom osvětluje způsobem hodně nezvyklým. Říká totiž, že „formálně logického způsobu definování se u filosofických kategorií nedá použít“ (str. 211), a charakterisuje proto nutně jako „objektivní v subjektivním... podstatné v jevovém, obsahové ve formálním...“ apod. Používá k charakteristice nutnosti celkem osmadvaceti(!) dvojic pojmů, včetně dvojic dosti nevhodných. Tím pak dle našeho mínění dovedl ad absurdum metodu, které v novější době poprvé (pokud víme) použil Gorskij (Voprosy fil. 1955/3, Sov. věda — Fil. 1955/6), jenž rovněž pochybuje o možnosti definovat kategorie, a proto vztah *obsahu* a *formy* charakterisuje podobně mlhavým způsobem. Nechtě je nám dovoleno říci, že tuto metodu pokládáme za zcela scestnou. Gorskij i Procházka *museli volit toto východisko, protože nedokázali uvedené pojmy řádně analyzovat*. Když Lenin vysvětluje pojem *hmota*, jednu z nejobecnějších kategorií vůbec, dovšňuje své úvahy charakteristikou hmoty, která má dokonce všechny náležitosti klasické definice. Kategorie se snaží definovat i autoři sborníku o kategoriích dialektiky, redigovaného Rozentalem a Štraksem. Nechceme ovšem tvrdit, že charakteristika kategorií musí mít formu definice, nýbrž že musí být jasná a přesná. To ovšem předpokládá důkladnou analýzu zkoumaného pojmu, a to je úkol jistě svrchované náročný. Některým kategoriím (příčina, náhoda, svoboda, obsah a forma) ani nelze řádně porozumět bez vystopování jejich vývoje, pokud se zračí v dějinách filosofie a vědy, v etymologii i v běžném jazykovém usu.

V úvodu své práce říká Procházka, že jeho stať je přípravou k širší práci o svobodě. Recenzovali jsme proto vědomě jeho stať s takovou důkladností, abychom ukázali její metodické slabiny. Snad by si měl autor rozvážit, zda by se mu nepracovalo lépe v oblastech méně abstraktních, kde by mohl také lépe uplatnit některé přednosti své pracovní metody (systematickánost v práci, političnost v myšlení).

Třetí a nejkratší studií filosofického oddílu je práce Julia Sechovského *K otázce vztahu a podílu sociologie na vzniku historického materialismu*.

K názvu práce poznáváme, že sociologii se ve stati mluví obecně věda o společnosti, nikoliv jen ona věda nebo rádozvěda, za jejíhož zakladatele se pokládá Comte. Vývoj vědy o společnosti je načrtnut v práci hodně kuse: autor hovoří o Montesquieuovi, zmiňuje se o Turgotovi a Condorcetovi, poněkud šíře se zabývá jen Saint-Simonem a Comtem. Výsledkem je pak ovšem značně zjednodušený obraz, který si nemůže dost dobře dělat nároky na vědeckost. Při tom Sechovský asi ani tyto autory nestudoval; protože jinak by je jistě necitoval z druhé ruky. A může mít historická studie, fundovaná jen několika kompendii a jenou monografií, opravdu vědeckou úroveň?

O Hegelovi se stať zmiňuje jen jednou: „Druhý proud sociologie vychází rovněž ze Saint-Simona, avšak modifikuje se mnohem podstatněji Hegelovou filosofií dějin, ceně si její dialektičnosti“ (str. 222). Těmito slovy je odbyt Hegel v práci, která zkoumá podíl vědy o společnosti na vzniku historického materialismu. Zcela neomluvitelné je pak to, co autor říká o zrodu historického materialismu: (Onen druhý proud) „opírají se o nový světový názorový základ dialektického materialismu dochází poprvé v dějinách sociologie k důsledně materialistickému výkladu dějin... Marx a Engels použitím metody dialektického materialismu dospěli k odhalení základního rozporu mezi společenským charakterem výroby a soukromou formou přivlastňování“ (tamtéž). Tak celý proces formování hegelovské levice a Marxova a Engelaova dramatická cesta k pravdivému pochopení dění v přírodě i společnosti je charakterisována větami, které vyvolávají dojem, jako by zakladatelé marxismu prostě „aplikovali“ dialektický materialismus na oblast společnosti. V době, kdy již máme o vzniku marxismu monografické práce, nelze psát podobným způsobem. I kdyby je autor neznal, měl se aspoň poněkud seznámit s ranými spisy klasiků a vzít v úvahu také svědectví, které Marx a Engels sami podávají o vývoji svých názorů.

Nedostatky a slabý pramenný základ práce se zdají nasvědčovat tomu, že na rozdíl od obou studií předešlých byla stať Sechovského psána narychlo a se značným chvatem. Domníváme se, že by autor byl dokázal napsat práci podstatně lepší.

Museli jsme v naší recenzi vyslovit hodně kritických slov. Nechtě je nám však dovoleno říci, že sborník jako celek vítáme. Vždyť je to první rozsáhlejší vystoupení marxistů z ČVUT v oblasti vědecké práce. Svým jubilejním sborníkem předstupují kolektivně před

veřejnost poprvé a věříme, že ne naposled. Bylo by dobré, kdyby sborník vydávali pravidelně, i když třeba ne v tak velkém rozsahu. Oživilo by to vědeckou práci na marxistických katedrách ČVUT a tūn i na společenskovědných katedrách ostatních našich technických učilišť.

Jaromír Bartoš

Základní problémy historického materialismu

Naše filosofická literatura není nijak bohatá na původní práce z oboru historického materialismu. Tuto mezeru zčásti vyplní kniha *Jaroslava Klofáče* „Materialistické pojetí dějin. Základní problémy“ (SNPL 1957, 228 s.). Její cíl formuluje autor takto: „Prostředky filosofické analýsy vyloužit některé základní these historického materialismu“ (str. 12), tj. „ty problémy, které souvisí se základní thesí historického materialismu o prvotnosti společenského bytí a druhotnosti společenského vědomí“ (str. 227).

Tomuto záměru je pak podřízena struktura knihy. První kapitola je věnována rozboru předmětu a metody historického materialismu. V kapitole druhé odpovídá autor na otázku, zda i společnost je podrobena objektivním zákonitostem podobně jako příroda. Třetí kapitola pojednává o protikladu materiálního a ideálního ve společnosti. Autor probírá tu hlavní námítky proti materialistickému řešení vztahu mezi společenským bytím a společenským vědomím, analyzuje tyto pojmy a jejich vzájemný vztah. Další dvě kapitoly jsou konkrétnisací těchto názorů. Ve čtvrté kapitole totiž autor rozebírá úlohu materiálních faktorů (tj. přírodního prostředí, faktoru společensko-biologického a výroby) ve společnosti. Pátou kapitolu potom věnuje ploze společenských idejí v dějinách.

Knihu pohybuje se tedy v rámci tradiční problematiky historického materialismu, jak ji známe z různých kurzů a učebnic. Dosavadní publikace z tohoto oboru měly sice ve své době velký význam pro popularisační základních marxistických myšlenek, avšak dnes již neobstojí ani po stránce teoretické ani po stránce popularisační. Tím více se zajímáme o to, jak k těmto otázkám přistoupil autor rečenované knihy. Zastavíme se u obsahu jednotlivých kapitol.

Klofáčovo stanovisko v otázce předmětu a metody historického materialismu, obsažené v první kapitole (str. 15—33), můžeme stručně charakterisovat takto: Historický materialismus je jednak obecnou vědou o společnosti, obecnou teorií, nadřazenou jednotlivým společenským vědám, jednak je materialistickým pojetím dějin, obecnou metodou pro společenskou teorii a praxi. Klofáč zdůrazňuje, že historický materialismus je filosofickou disciplínou. Jeho „filosofičnost“ vidí především v metodě, jakou zpracovává látku (tj. v logické a dialektické analýse výsledků společenských věd. Historický materialismus nemusí zkoumat přímo jednotlivé jevy), a dále v jeho úzké spojitosti s dialektickým materialismem (je aplikací dialektického materialismu na společnost). Autor však při tom konstatuje, že pouhé „pojmové rozbor“ nestačí a že historický materialismus musí zkoumat i specifické projevy obecných zákonitostí. Tím se dostává k otázce techniky vědecké práce v tomto oboru a dokazuje, že je nutno přistoupit ke „společenskému výzkumu“. Kompetenční spory o to, kdo jej má provádět, ponechává k rozřešení praktickému vývoji: jeho perspektivu vidí ve vybudování obecné společenské vědy a zároveň s ní i „speciálních společenských disciplin sociologického charakteru“ (str. 32).

Klofáč věnuje této otázce jen tolik místa, nakolik to vyžaduje osnova jeho knížky a první kapitolu sám polemicky nezahrocuje (necituje protichůdné názory a o koncepcích, které volají po zvláštní „marxistické sociologii“ zmiňuje se jen letmo) ani své názory nijak široce nezduvodňuje. Proto připojím k jeho stanovisku jen několik poznámek.

Domnívám se, že Klofáčovy názory trpí jistou nedůsledností, způsobenou jeho oprávněným úsilím zachovat vysokou „teoretičnost“ historického materialismu a přitom spojit ho co nejtěsněji s praxí. Nedůslednost jeho řešení vidím v tom, že zdůrazňuje na jedné straně „filosofičnost“ historického materialismu, na druhé straně však volá po konkrétním sociologickém výzkumu. Nejvíce se to projevuje v této Klofáčově formulaci: „Historický materialismus zahrnuje ve svém předmětu obecné problémy, jejichž rozpracování a výklad vyžadují sice filosofické metody, ale k jejichž pravdivému poznání a ověření nestačí jen filosofické prostředky“ (str. 33).

Tato charakteristika se však vztahuje v plné míře i na dialektický materialismus a přesto nevytyčují si pracovníci v tomto oboru za úkol provádět bezprostřední přírodovědecké výzkumy. Je to způsobeno mj. tím, že přírodní speciální vědy zabezpečují tento výzkum v míře postačující. Prekonávají dogmatismu v oblasti dialektického materialismu děje se cestou užšího spojení se speciálními vědami a s dějinami věd, filosofie, poznání.

Je-li historický materialismus filosofickou disciplínou, pak jeho vztah ke speciálním společenským vědám nemůže se zásadně lišit od vztahu dialektického materialismu ke speciál-